

מוטיב כשפים בשירי חתנים

מאת

יהודה רצהבי

תניא אמר ר' עקיבא: נכנסתי אחר ר' יהושע [לבית הכסא] ולמדתי ממנו שלושה דברים... אמר לו בן עזאי: עד כאן העזתה פניך? אמר לו: תורה היא וללמוד אני צריך (ברכות סב ע"א).

שירי חתונה נפוצים הם בישראל ובעמים. בתקופת ספרד זכה נושא זה לתנופה גדולה, בשל צביונה של השירה, שהיתה שירה חצרנית, לכבוד פטרוניים-נדיבים. משוררים אלה נשאו שירתם על כל אירוע אישי ומשפחתי, שאירע בעולמם של אדוניהם-מפרנסיהם. מובן מאליו, שמאורע נכבד של חתונה במשפחת הנדיב, או של פטירה חלילה, מצא את ביטוי הספרותי בשיר חתנים או בקינה, ופעמים אף במספר שירים וקינות. גם משוררים שלא חסו בצל פטרוניים הרבו בשירי חתנים ובקינות. כך למשל עומדים שני סוגים אלה, מבחינת כמותם ומספרם, בראש יצירתו של יהודה הלוי: כ-57 שירי חתנים וכ-50 קינות. נוסחן של כתובות רבות בשירי החתונה הוא 'וקאל מהניא' [=ואמר בכרכתו], והדבר מלמד על כך שהשיר נכתב כברכה לחתונה. אין להסביר תופעת ריכוז זו, שלא מצינו דוגמתה בשירת משוררים אחרים, אלא באופיו ובמזגו של ריה"ל, שהיה אדם נוח וחביב ואיש נעים להתרועע. כיוון שרכבו אוהביו ונעיו, ראה ריה"ל מחובתו להביע השתתפותו בשמחתם ובצערם — בשירים ובקינות.

כמקובל, נסכים שירי חתנים על שמחת המאורע. שכחי החתן והכלה, תענוגות האהבה, ברכות לבני הזוג ופעמים אף חתימה לאומית של גאולה וישועה לישראל. המעיין בשירים אלה ימצא במקצתם זכרון משנאים ומקנאים לחתן, וקללות ופורענות על ראשם. המוטיב נראה חריג ויוצא דופן במסכת הכללית של השיר, שהיא של טובה, ברכה ושמחה. והרי אויבי החתן אינם בקרב המסובים החוגגים, ומה טעם לפגום באווירת השמחה ולהזכירם? הרי ארבע דוגמאות משירת הלוי.

א. ולב אויביך אֶל יפלא

וחטאת נעוריי יסלח¹

[‘תרביץ’ – רבעון למדעי היהדות, כרך סא (תשנ"ב)]

ב. וכל צר יִדָּד כחלום
והוא [החתן] על מקומו יבא בשלום²

ג. דָּכָא מדכאֵו ואויבו
וחרבו תכאיב לבו
מחץ מתנים קמיו³

ד. מקנאיו יאמרו אשריו⁴

דונש בן לבראט, חלוץ השירה הספרדית, אומר לחתן:

באויבך תהי ירך / תפֿרשם גערתך⁵

קללות על אויבי החתן אמורות לא רק בנישואים ראשונים אלא גם בנישואים שניים, כשהחתן בגיל העמידה. יהודה הלוי חיבר את השיר 'ישר מִטו פֿעמיו' (ירדן, עמ' 1024–1025) לכבוד חתן ש'הוקין בחצי שני' (שם, עמ' 1025, שורה 13), ו'שִׁיבֵה זרקה בו' (שם, שורה 9).

אבו יחיי בן אלרב היה ידיד נפש של ר' משה בן עזרא. כשנפטרה אשתו נשא עליה רמב"ע קינה נרגשת בת ל"ו בתים.⁶ כשנשא אשה שנייה, בירך אותו בשיר בן שלושים בתים ('לא פצעו ימים', שם, סימן רך עמ' רכד–רכה). המשורר מקלל את שונאיו בלשון בוטה:

כלו משנאיך באש קנאה כמו / עשן, ואינימו בעת בִּקְשׁוּ...
הָרוֹם, ועל כל במתי צרים דרוך / עד יכרעו נגדך ויתכחשו
כי הֵם יְקוֹד איבה, בלבם יצפנו / נִיעֲנו רכות, נִתְרוֹשְׁשׁוּ⁷

יהודה בן גיאת, בן דורו של יהודה הלוי, בפיוטו 'אלהים לחתן תנה חנך', מתפלל על החתן שהאל יגונן עליו מיריביו הרוצים להכותו בלשון:

ותפליא פלאות למענהו
ומריב לשונות בצל תצפנהו⁸

1 ראה: סימן תמט ('שמח בחור'), בתוך: יהודה הלוי, שירי הקודש, מהדורת ד' ירדן, ירושלים תשמ"ו [להלן: ירדן], ד, עמ' 986, שורות 10–11.

2 ראה: סימן תעד ('הוד והדר'), שם, עמ' 1015, שורות 10–11.

3 ראה: סימן תפד ('ישר מִטו פֿעמיו'), שם, עמ' 1025, שורה 10.

4 ראה: סימן תס ('בתולות על שירתך'), שם, עמ' 998, שורה 11.

5 ראה: 'דבוק חתן', בתוך: דונש בן לבראט, שירים, מהדורת נ' אלוני, ירושלים תש"ז, עמ' סב, שורה 12.

6 משה בן עזרא, שירי החל, מהדורת ח' בראדי, ברלין תרצ"ה [להלן: בראדי], עמ' ה–ז.

7 שם, עמ' רכד, שורות כב, כח–ל.

8 ראה: ח' שירמן, 'המשוררים בני דורם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, כ (תרצ"ו) [להלן: שירמן, ידיעות], עמ' קצד.

הצלעית השנייה מיוסדת על הפסוק בתהלים לא, כא: 'תסתירם בסתר פניך מרוכסי איש תצננם בסוכה מריב לשונות'. רש"י פירש: 'מרוכסי איש' — מחיבורי רשעים המתקשרים יחד להרע להם'. כוונת הפייטן מתבהרת יותר במחרוזת אחרת באותו פיוט:

ופריו יבכר פרי לְחֻדְשִׁים
ותשמור צעדיו מפח יקושים
ואותו תחונן בבני שְׁלֵשִׁים

התפילה על הבנים תוכפת את 'פח יקושים' מלפניו ומאחוריו. יהודה בן גיאת חיבר שיר לחתונת יוסף בן לכתוש. וכך הוא מזרו את החתן להתגבר על אויביו:

על עֲדַת רִיבְךָ שאג כְּאָרִי
ואמר לה: שְׁחִי עֲדֵי עֲבָרִי⁹

משורר עלום-שם מרגיע חתן ושמו יהודה:

אליך רע לא יאונה / רק ראש צר ימחץ ויהלום¹⁰

המוטיב כלול גם בשירת משוררים שלא מתקופת ספרד. פייטן אנונימי, בן האסכולה הקדומה של ארץ-ישראל, מפיט 'קרובה' לכלה, המיוסדת על פסוקי 'אשת חיל' במשלי לא, ועל העמידה לתפילת שמונה-עשרה של חול. כנגד החתן הוא אומר:

לא תירא לעת תכניע קמִיךָ
להסיר עֵין רעה מקרב עמִיךָ
לך אכול בשמחה לחמִךָ¹¹

המחרוזת מכוונת לברכת 'מכניע זדים'. הכתוב 'לך אכול בשמחה לחמך' (קוהלת ט, ז) רומז לכלה, על יסוד דרש הכתובים 'כי אם הלחם אשר הוא אוכל' (בראשית לט, ו): 'קראן לו ויאכל לחם' (שמות ב, כ; ראה פירוש רש"י לכתוב). בברכת מזון מפוטת לחתן כלול הבית הבא:

[ובכלה] יצר אשת / ילבשו ב[ושת]¹²

9 ראה: ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו [להלן: שירמן, שירים חדשים], עמ' קפט.

10 שם, עמ' 326, שורה 6.

11 'אמרה כלה', בתוך: ש' אברמסון, 'קרובות לחתן', תרכ"ן, טו (תש"ד), עמ' 61, שורות 34–36.

12 ראה: א"מ הברמן, 'ברכות מעין שלוש ומעין ארבע', ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, ה (תרצ"ט), עמ' פד.

בשירתו של ר' יוסף הירושלמי, שחי במאה ה"ג במצרים, מפורשים האויבים והשונאים בשלושה שירי חתנים:

מְשָׁלָה, וְשׁוֹנְאֵיךְ אֶל יַעֲרֵךְ עֲרֵךְ¹³

ומשול על קמים ורדה / והפוך אורם חשך צר¹⁴

כי לעד בפרך יעבד / לב אויביו ושוטניו¹⁵

משורר ששמו אברהם שר לחתן, שגם שמו שלו הוא אברהם:

ובצל יֵדְךָ קָסָה

דוד, ולב קמים מסה

ופני הודם טמון¹⁶

היחיד שחש בזרותו של המוטיב בשירי חתונה היה חיים שירמן ז"ל. בפיוט חתנים, מעטו של ר' משה בן עזרא, שגילה בגניזה, המשורר אומר לחתן:

חזק ואמץ והרם קולך / על צר, חֵיל יַעֲרוֹךְ לְמוֹלֵךְ

כי חומותיך וחילך / יהי צור, בחסדך וטוב פעלך¹⁷

על בתים אלה העיר שירמן (שם, בפירוש): 'וטעם ברכה כזו בשיר חתונה אינו מחוור כל צורכו'.

בעיית המוטיב תמצא את פתרונה בהווי החיים ובספרות ישראל. שנינו בתלמוד: 'שלושה צריכין שימור, ואלו הן חולה, חתן וכלה' (ברכות נד ע"א). לפי פירוש רש"י, השימור הוא מן המזיקין המתגרים בהם מקנאה.

הכתוב בתורה 'לא יחבל רחים ורכב כי נפש הוא חובל' (דברים כד, ו), ניתרגם בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל: 'ולא יהוי גבר אסר חתנין וכלין בחרשין ארום נפשא דעתיד למיפק מנהון הוא מחבל [=לא יקשור איש חתנים וכלות בכשפים כי מחבל הוא בנפש העתידה לצאת מהם]. גם הירושלמי מתרגם כך, ומוסיף: 'ארום כל דעבד אלין כפר בחיי עלמא דאתי [=כי כל עושה אלה כופר בחיי עולם הבא]. פירוש דרשני זה של הכתוב נטול מצורת ריחים פרימיטיבית המופעלת ביד, ומראָה כדמיון תנוחת התשמיש. על-פי זה פירש אברהם אבן עזרא את הפסוק 'תטחן לאחר אשתי ועליה יכרעון אחרים' (איוב לא, י).

13 '...סוף לבי, בתוך: י' רצהבי, 'שירי שבח לר' יוסף הירושלמי' (המשך), פרקי שירה, ב, סימן כז (ברפוס); פתיחת השיר מטושטשת.

14 'שיר פצחור', שם, סימן כו.

15 'מי שיר', שם, סימן מג.

16 'את חתני', בתוך: י' רצהבי, 'מאוצר הפיוט והשירה', סיני, כח (תשי"א), עמ' קעז-קעח.

17 ראה: שירמן, שירים חדשים, עמ' 223, שורות 13-14.

תקופתו המשווערת של תרגום יונתן בן עוזיאל היא המאות השביעית-השמינית. התרגום מלמד על מציאות חיים, שבה פעלו שונאים ומקנאים ככשפים ובסגולות כדי למנוע חתן מלבוא אל אשתו. ר' אליעזר עזקרי, מחבר הפיוט 'ידיד נפש', דן באיסור זה והסביר, כי הפירוש הלשוני שנתנה התורה לעניין הוא על-פי הכלל הנודע 'דיברה תורה בלשון נקייה'. לעצם האיסור הוא מוסיף מעשה באדם, שקשר יהודי אחד ונכרת בתוך שנתו, ולא ידע איש בחטאו. אבל הוא עצמו הורה בשעת מיתתו: 'אני קשרתי את פלוני החתן'.¹⁸

תופעה זו של קשירת החתן בכישוף נזכרת בספרות התלמוד, ההלכה והמוסר — עניין שיש בו ללמד על קדמותה ועל רציפותה. בירושלמי סנהדרין ז, הלכה יג, מסופר על ר' אליעזר ור' יהודה ורבן גמליאל, שהתירו אדם שנקשר בכישוף מכשפה. הם התפללו עליו והוא זכה להצמיד את ר' יהודה בן בתירה.

מחבר 'ספר חסידים' מספר על אדם 'שלקח אשה וכשפו אותן, שאין יכולין לזקק יחדו. ועסקו בשביל רפואה שנה או שנתיים או שלש ולא הועיל להם'. דעת המחבר על חיי האישות של זוג כזה היתה פסקנית: 'עון להם שיהיו יחדו'.¹⁹ מנשה בן ישראל (השס"ד-התי"ח) מעיד, כי עון פלילי זה היה רגיל בדורו.²⁰

בספרות ההלכה עלתה השאלה בתקופת הגאונים. רב האי גאון נשאל על 'פנוי הנושא אשה ואינו יכול לבעול אותה והיא בבתוליה. והוא אומר: אָסרו אותי, הריני בודק את עצמי באשה אחרת. והיא אומרת לו: מה אעשה לך הרי (מסרת) [מסרת] לך עצמי'. ונשאל הגאון: 'תצא ממנו בכתובה ותוספת ובנדוניה שלה, או לא?' ופסק דינו נחרץ: 'אשה זו נוטלת כתובה ותוספת ונדוניה ויוצאה'.²¹

בספרות חז"ל אנו נתקלים בקשירת אדם ובעלי חיים — לא במעשה כשפים אלא מידי שמים, כעונש על תשמיש שנעשה באיסור. התלמוד והמדרשים מספרים על שלושה ששימשו בתיבת נוח — כלב ועורב וחם — וכולם לקו; עונשו של הכלב התבטא בקשירת הגיד שלו.²²

ספרי קמיעות ותרופות יהודיים, שבדפוס ושכתב־יד, עשירים בסגולות למניעת אדם מלבוא אל אשתו, מכאן, ובפעולות-שכנגד, להתיר הקשירה — מכאן.²³ הדבר מלמד על

18 ראה: ספר חרדים, קונסענטמיקלאש תרצ"ה, פרק ה, מצוה מא-מב.

19 ראה: ספר חסידים, מהדורת ר' מרגליות, ירושלים תשי"ז, סימן שצא.

20 ראה: מנשה בן ישראל, נשמת חיים, חמ"ד תשכ"ח, מאמר ג, פרק יח, עמ' נד.

21 ראה: ח"מ הורוויץ, תורתן של ראשונים, חלק ב, סימן יט, עמ' 46-47.

22 ראה: סנהדרין קח ע"ב; ילקוט רמז נח; אלפא ביתא דבן סירא, נוסחה ראשונה, מהדורת פרידמן-לוינגר,

עמ' 15; פירקא דרבינו הקדוש, בבא דשלשה, סימן צו; מדרש הגדול, בראשית ח, ז.

23 נפרט מקצתם: סגולות לחתן, שכשפים אסרוהו מתשמיש המיטה — ראה: הערך 'תשמיש', בתוך:

רפאל המלאך, תל-אביב תש"ד, עמ' 100-101; סגולות לחתן, שאינו יכול לשמש משום כשפים —

ראה: לחש וקמיע, בעריכת יצחק יצחקי, תל-אביב 1976, עמ' 111; תרופות לנקשר — ראה: "קאפת,

הליכות תימן, ירושלים תשכ"א, עמ' 270; סגולות למנוע אדם מביאה אל אשתו — ראה: ספר שמירה

— תפלות, סגולות ורפואות, הוצאת "חסיד, ירושלים [חש"ד] (דפוס צילום של כתב-יד, ללא מספור);

בסופו סגולות 'למן רבט מן מרתה' [=למי שנקשר מאשתו], ו'לאדם שאסור מתשמיש'. כתב-יד בשם

שכיחות התופעה בקרב העם בקהילות ישראל. כדי לבטל פעולת הקשירה, גוננו על החתן ועל כלתו בקמיעות ובסגולות. הרי דוגמה ממנהגי שתי קהילות במזרח, רחוקות זו מזו: תימן וכורדיסטאן. אחד מתכשיטי הכלה בכורדיסטאן הוא לוח־קמיע, שהיא מקבלת מן החתן והוא נקרא 'שם שדי'. על לוח זה חקוקים שמות קדושים של ה' ושל מלאכים, תפילת 'אנא בכח'²⁴ ומזמור 'אשא עיני אל ההרים' (תהילים קכא).²⁵ את הלוח קושרים בשרשרת כסף המשתלשלת באלכסון מכתפה הימנית של הכלה עד מותנה השמאלי. כשהחתן או הכלה חוששים מממעשי כשפים של אויבים, עושים שבע ברכות בסתר, אחר חצות הלילה.²⁶

בתימן היו מקובלות שלוש סגולות לשמירת החתן מפני מזיקין: (א) מתווים במצחו תווים בעטרן של עשבים הנקרא צָכָר; (ב) מתקינים כיס קטן בצורת משולש, ומכניסים לתוכו בשמים ותבלינים, תופרים אותו סביב בחוטי נחושת, ומעטרים אותו מבחוץ בצדפים ומטבעות כסף. את הכיס (כֶּ'רֶאטָה) קושרים לטבעת גדולה (טֶנֶק), ותולים אותה על צוואר החתן כל שבעת ימי המשתה; (ג) היו נותנים בידי החתן פטיש, שכראשו נערץ בד־פיגם (שִׁדְאָבָה), והיה עליו להחזיקו תמיד בידו.²⁷

לא מן הנמנע שבספרד היתה מקובלת סגולה, שהחתן החזיק בה בידו ולא הרפה ממנה, בדומה לסגולה השלישית שבתימן. דבריו של ר' יהודה הלוי באחד משיריו מאשרים זאת: 'בידך אות להפר את כשפיו',²⁸ כלומר 'בידך' — בידך ממש.²⁹ יש עוד להוכיח כי אכן התכוונו המשוררים בשיריהם לתחבולות של כשפים ועין רעה או לסגולות; והנה, ר' יהודה הלוי נוקב במפורש בכשפים ובקסמים: 'קרב חתן ואל תירא, למען / בידך אות להפר את כשפיו'. 'קרב' חוזר ל'גן נעול' ול'פרדס', שהם כינוי לכלה על־פי שיר השירים.³⁰ 'בידך אות' היא הסגולה־שכנגד שביד החתן, הבאה לבטל את כוח הכשפים של השונא. בשיר אחר, 'מלונת הדסים', המשורר אומר על נזמי הכלה:

וגם הנזמים עליהם קסמים / לבלתי היותם לבלתו שלמים³¹

'שמושי שרים' (ברשות י' אינהורן, תל־אביב) מייחד פרק לנושא, 'קשירת האיש על האישה והתרתו'. בפרק מפורטים שלושים ושתיים סגולות וקמיעות בעניין זה.

24 תפילה זו נבחרה על שום פתיחתה 'תתיר צרורה' (הכוונה לקשר הכשפים) ולראשי התיבות 'קר"ע שט"ן' של אחד מפסוקיה ('קבל רנת עמך שגבנו טהרנו נורא').

25 פסוקי מזמור זה עניינם שמירת האל את האדם.

26 ראה: א' בראואר, יהודי כורדיסטאן, ירושלים תש"ח, עמ' 107, 109.

27 על שתי הסגולות האחרונות — ראה: ש' גרידי, 'שדים ורוחות באמונת יהודי תימן', בתוך קובץ שבות תימן, בעריכת ישראל ישעיהו ואהרן צדוק, תל־אביב תש"ה, עמ' 160–161.

28 ראה: 'קחה מן ההדס', ירדן, עמ' 997 (סימן תנט), שורה 7.

29 גם לפי המדרש, הסגולה נתונה ביד: 'משל למלך שאמר לבנו: צא לפרקמטיא, אמר לו: אבא מתיירא אני בדרך מהלסטים, ובים מפני אפורטין. מה עשה אביו? נטל מקל וחקקו, ונתן בו קמיע, ונתנה לבנו ואמר לו: יהי המקל הזה בידך, ואי אתה מתיירא משום בריה' (ויקרא רבה כה א). וכן הוא בפיוט הקליר 'וכקמיע ביד גבור בורוע חותמו' (או ראתי, סלוק שקלים).

30 'גן נעול אחותי כלה', שיר השירים ד, יב; 'שלחין פרדס רמונים', שם ד, יג.

31 ירדן, עמ' 967 (סימן תלד), שורה 4.

שד"ל פירש את הבית כך: הנזמים אינם בשלום³² רק לחתן; ואם יקרב איש זר אל הכלה, יפעלו נגדו 'כאלו יש עליהם קסמים וכשפים'. בראדי הילל את שד"ל על פירושו במלים 'יפה כיוון'³³. דומה שהסגולה הוצמדה לנזמי הכלה. ב'קרובה' לכלה (לעיל, עמ' 119), מובאת במפורש 'עין רעה'³⁴:

לא תירא לעת תכניע קמין
להסיר עין רעה מקרב עמין³⁵

בשני שירים עולה הרעה, שזממו השונאים לחתן, מתוך שיכון מקראי. יהודה הלוי אומר על החתן, שאינו חושש ממזימות מקנאיו:

לעג על כל מקנא
כי כל רעה אליו לא תאנה³⁶
משורר אלמוני מרגיע את החתן:

אליך רע לא יאנה / רק ראש צר ימחץ ויהלם³⁷

'לא תאנה אליך רעה' הוא פסוק ממזמור (תהילים צא, י). מזמור צא ידוע בשם 'שיר של פגעים' (נוסח אחר: 'של נגעים'), על שם הנזקים והסכנות המפורטות בו. וכך פירש רש"י: 'פגעים — מזיקין שפוגעין בבני אדם להזיק'. המזמור ופסוקיו, בייחוד השיכון 'לא תאנה אליך רעה', תופסים מקום מרכזי בספרי סגולות נגד שדים ומזיקין. על טיבה של מזימת האויבים ועונשה אנו למדים משיר חתנים של יהודה הלוי. בחתימתו המשורר כורך זו בזו את ברכתו לחתן עם קללתו לאויביו:

החתן ישגה / וטובתו תָּרֵב
וגם לרב ידגה / וטובו יַעֲרֵב
ומשנאיו יִשְׁגָּה / אהליהם יחרב³⁸

- 32 על דרך הכתוב 'שלמים הם אתנו' (בראשית לד, כא), שרש"י וראב"ע פירשוהו 'בשלום'. רעיון מקביל מופיע בשיר 'את עפרה'. בתיאור איברי גופה המלככים, החתן אומר על תלתל הצונח על לחיה: 'צפעוני, אבל השלם לך' (ירדן, עמ' 1000, שורה 9), והוא מכון לכך שהתלתל אמנם הוא נחש צפעוני, אולם הוא לא יגרום לך שום נזק, כי הוא חי בשלום עמך (על דרך הכתוב 'וחית השדה השלמה לך', איוב ה, כג).
- 33 ראה: ח' בראדי, דיואן יהודה בן שמואל הלר, ברלין 1894–1930, שירי החל, ב, עמ' 13.
- 34 'עין רעה' או 'עין הרע' נזכרת הרבה במשנה, בתלמוד ובמדרשים.
- 35 ראה: 'אמרה כלה', אברמסון (לעיל, הערה 11), עמ' 61, שורות 34–35.
- 36 ראה: סימן תעד ('הוד והדר'), ירדן, עמ' 1016, שורות 14–15.
- 37 ראה: 'זאת ליהודה', שירמן, שירים חדשים, סימן 155, שורה 6.
- 38 ראה: 'ימות עולם חידשו', 'רצהבי', 'שיר חתנים לר' יהודה הלוי', מעריב, 13.4.1987, עמ' 5, 8. רָאָה אור שנית, בתוך 'ר' רצהבי, מגניז שירת הקדם, משגב ירושלים תשנ"א, 217–219.

הקללה והברכה מכוונות זו כנגד זו. מטבע הברכה המקובל לחתן הוא 'אלהים יבנה ביתך', שעניינה העמדת ולדות, והיא מיוסדת על הכתוב 'יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתייהן את בית ישראל' (רות ד, יא), ואף יהודה הלוי משתמש בה. אחד משירי החתונה שלו פותח במלים 'אל בית הנבנה על קו צדק'.³⁹ בשיר אחר הוא מברך את החתן 'וביתך יכון ויִבְנֶה'.⁴⁰ המשנאים זממו למנוע את החתן מפרייה ורבייה ומבניית ביתו. לפיכך ראויים הם לקללה 'אהליהם יחרב', שהיא היפך הברכה 'אלהים יבנה ביתך'. קללה זו היא תרגום שאול של הקללה הערבית 'יִכְרַב ביתהם' [=יִחַרַב ביתם],⁴¹ והכוונה העיקרית היא לכליה וכריתה של המשפחה, מידה כנגד מידה. ויפה הוא משחק הלשון 'ישגה', 'ידגה' לחתן כנגד 'ישגה' לשונאים, דהיינו: יתעה אותם ויפר עצתם. ליכון המוטיב מאיר לנו שלושה בתים סתומים בשיר חתנים של ר' יהודה הלוי:

והדבר אשר הוא לך למגן / יהי בלבב מקנאין מגנה
תמה איכה מצאוהו כחצים / והוא עמך כסחרה וצנה
לעורר אהבה בתענוגים / קרב ושכב בערש רעננה⁴²

בראדי פירש זאת כך: 'כוונת המשורר על הכלה אשר היא מגן לו (לבלתי יפת לבו ולבלתי תשט רגלו מני דרך) ולמקנאיו תתן מגנת לב. ומבטי עיניה אשר מצאו אותם אחרים כחצים שונים מפלחים כליות ולב, הם לו כצנה וסוחרה'.⁴³ הפירוש דחוק מכמה סיבות: לא מצאנו שרעיה או אהובה קרויה 'דבר'. 'מצאוהו' חוזר ל'הדבר' ולא למבטי העיניים, שאין להם זכר בשיר. הוא הדין ב'והוא', המוסב על 'הדבר' ולא על 'החצים'. לפי פירושו, 'הדבר' הוא חפץ הסגולה שבידי החתן, שיהיה לרועץ למקנאיו. בבית השני המשורר מביע את תמיהתו כיצד קמיע אחד ממלא שתי פעולות הפוכות: לאויבים הוא כחצים בלבם, ואילו לחתן הוא כמגן וצנה. סגולתו שִׁלְפָה את האהבה בלבם, שהמקנאים ביקשו לכבותה, ואז יוכל לגשת אל כלתו.

יהודה הלוי, כמשכיל וכפילוסוף, שלל לחלוטין את הקמיעות, שהיו מקובלים בספרד כבשאר ארצות. בחיבורו 'הכוזרי' הוא מלמד זכות על אבותינו בתקופת בית ראשון, ששמרו תורתם, אך נמשכו גם אחרי עבודת אלילים מתוך שהאמינו בתועלתה: 'כאשר אנו נפתים לשארית ההבלים מאצטגנינות ולחשים וקמיעות ונסיונות רחוקים מהטבע', למרות שהתורה הרחיקה אותם (כוזרי, מאמר ד, כג). אך פילוסופיה לחוד ושירה לחוד. בשיר המספר בסבלות הפירוד שלו מידידו שמואל בן מוריל, יהודה הלוי תולה את תקוותו במכתב מבשר טובות מבן מוריל, שירפאנו מחוליו:

39 ראה: סימן תסא, ירדן, עמ' 999, שורה 1.

40 סימן תמט ('שמח בחור בילדותך'), ירדן, עמ' 986, שורה 20.

41 'ליחרוב ביתך' [=יִחַרַב ביתך] מקובלת בלשון הארמית. בתלמוד (מועד קטן ט ע"ב) היא כלולה בחטיבת קללות שנדרשו כברכות.

42 ראה: סימן תמד ('בכנפי החלום'), ירדן, עמ' 980, שורות 14–16.

43 ראה: בראדי (לעיל, הערה 33), עמ' 253, שורות 27–30.

במכתב מגלילי פז להחליץ / עצמי, כי בטובת השמועות
אָרפא מתרופתם חליי / ויהיו אל כאב לבי קמעות⁴⁴

השירה היא ראי החיים. בשירי חתנים נכצר מן המשורר להתעלם מן הסגולות, שמילאו תפקיד נכבד בטקסי החתונה והמון העם האמין בהם. הוא שילבם בשירים אף-על-פי שבסתר לבו דחה אותם, ורָאִיה לדבר היא מיעוט אזכרתם.

44 ראה: 'לך עיני', כל שירי רבי יהודה הלוי, מהדורת י' זמורה, תל אביב תש"ו, כרך א: שירי ידידות, עמ' 159, בתים ד-ה.

